

УДК: 323.1:314  
Примљено: 08. фебруара 2011.  
Прихваћено: 04. марта 2011.  
Оригинални научни рад

Српска политичка мисао  
број 1/2011.  
год. 18. vol. 31.  
стр. 321-336.

***Нада Радушки***

*Институт друштвених наука,  
Центар за демографска истраживања, Београд*

## **ДЕМОГРАФСКЕ КОМПОНЕНТЕ НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА\***

### **Сажетак**

Крај XX века може се означити као “време национализма”, с обзиром на оживљавање етничитета и праву “експлозију“ националних идентитета код многих етничких заједница. У том периоду, који одликују корените друштвено-политичке и социо-економске промене и јачање национализма у великом броју држава централно-источне Европе и Балкана, у Србији је дошло до “буђења” националне свести код већинског народа, као и код многих припадника националних мањина. То је имало за резултат промену националне припадности приликом декларисања, што се посебно рефлектовало на етностатистичке и демографске податке, односно на популациону динамику тих националности, а самим тим и на промену етничке структуре становништва Србије у посматраном периоду. У раду ће се, на основу пописних резултата показати како је код неких националности (нпр. Роми и Власи) који су се раније у значајној мери изјашњавали за неку другу нацију, дошло до афирмације националног идентитета, односно етничке еманципације и израженог национално-конфесионалног ревивализма, као кључног фактора њиховог демографског развоја.

Кључне речи: национални идентитет, етничке заједнице, демографска истраживања, матерњи језик, религија.

\* Рад је део пројекта под називом: “Истраживање демографских феномена у функцији јавних политика у Србији” (број 47006) који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

## НАЦИОНАЛНИ ИДЕНТИТЕТ

Од свих колективних идентитета заједнички људским бићима, национални идентитет је најбитнији. Друге врсте идентитета (класа, пол, вера...) могу се поклапати или комбиновати са националним идентитетом, али ретко могу ослабити његов значај. Митови о националном идентитету позивају се на територију и претке као на основу политичке заједнице, а то често представља главни извор нестабилности и етничких сукоба у многим деловима света. Није случајно што многи међунационални сукоби потичу управо од схватања националног идентитета. Његова битна обележја представљају, пре свега, историјска територија, заједнички митови и историјска сећања, заједничка култура, заједничко право и економија. Национални идентитет је у суштини вишедимензионалан и никако се не може свести на један једини елеменат. Дакле, то је комплексан појам кога чине више узајамно повезаних компоненти - етничка, културна, територијална, економска и правно-политичка које представљају споне солидарности међу припадницима у оквиру етничке заједнице уједињених заједничким сећањима, митовима и традицијом, спој које може, али не мора наћи израз у сопственим државама тих заједница, али које се разликују од чисто правних државних веза (Smit, 1998). То не значи негирање извесног поклапања државе и нације, али примере за непоклапање, односно за дубок јаз између државе и нације дају многе данашње етнички хеторегене, мултикултуралне државе. Тако, према процени Конера почетком седамдесетих година XX века само 10% држава може тврдити да су праве националне државе у смислу подударња државних са националним границама, односно да је целокупном становништву државе заједничка једна етничка култура. У модерном свету национализам представља неодољив идентитетски мит који налазимо у различитим облицима и не само да је као идеолошки покрет продро у сваки кут планете, већ је национални идентитет свуда окосница политичких кампања за народну сувереност и демократију.

Крај XX века је означен као “доба национализма” с обзиром на оживљавање етничитета и праву “експлозију” националних идентитета код многих етничких заједница. Експлозија идентитета у светским размерама, како истичу поједини аутори, доприноси изоштравању етничке самосвести. У Европи су се крајем XX и почетком XXI века истовремено одвијала два процеса: с једне стране, процес интеграције западноевропских земаља које су настојале да се кроз Европску унију што више међусобно интегришу, и с друге стране, процес дезинтеграције на простору централно-источне

Европе праћен бујањем национализма, сепаратизма, етничких конфликата и сукоба. У том периоду, десиле су се корените друштвено-политичке и социо-економске промене и јачање национализма у великом броју држава централно-источне Европе и Балкана. Са дезинтеграцијом бивших социјалистичких земаља (СССР, СФРЈ и ЧССР) и стварањем нових држава, готово преко ноћи више од 60 милиона људи који су били држављани тих земаља претворено је у етничке мањине који живе изван граница матичних држава, па се самим тим процењује да данас у Европи има између 90 и 100 милиона припадника мањина (око 12% укупног европског становништва), што је највећи забележен број у новијој европској историји (Brunner, 1994). Стварање нових национално хомогених држава у супротности је са европским и интеграционим процесима. Показало се, по ко зна који пут, да формула ”једна нација једна држава” је апсолутно неприменљива на простору Балкана, с обзиром на изразито хетерогени етнички састав становништва, измешаност различитих нација, култура и религија. Проблематика људских и мањинских права актуелизована је после имплозије комунизма и буђења етничитета и национализма, као и оријентације ових земаља на изградњу независних националних држава и неговању специфичних различитости.

У Србији је дошло до ”буђења” националне свести код већинског народа, као и код припадника многих националних мањина који су раније и поред својих етничких и културних особености, у значајној мери се изјашњавали као припадници неке друге нације из бројних разлога (асимилација, мешовити бракови, незаинтересованост за ово питање, сопствени конформизам, заједничка идеја југословенства и сл.). С обзиром на специфичан третман националног питања у другој половини XX века, изјашњавање о етничкој припадности било је под великим утицајем тренутне друштвено-политичке ситуације (тзв. ситуациони идентитет), што је довело до промене националне припадности код многих етничких заједница, као и појави нових националности (Бошњаци, Цинцари, Ашкалије и др.)

## **ДЕМОГРАФСКА ИСТРАЖИВАЊА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА**

У демографским истраживањима питање националног идентитета веома је важно са аспекта проучавања етничке структуре становништва, узрока и последица промена те структуре, као и праћења популационе динамике многобројних националних зајед-

ница у Србији. Али, треба имати у виду да је национална припадност изразито субјективна демографска појава и у квантитативном смислу тешко мерљива, па је конвертирање становништва из једне у другу етничку групу тешко пратити на основу статистичко-демографских података. Ипак, пописни подаци су од великог значаја будући да је питање о националној припадности фигурирало у свим пописима становништва који представљају главни, научни извор за праћење етнодемографског кретања етничких заједница и националног састава становништва.

*Национална припадност*, као најважније етничко обележје, од великог је интереса за континуирано истраживање и анализу у земљама на чијој територији живе бројне етничке заједнице диференциране према демографским, социо-економским и културним карактеристикама. Међутим, да ли ће ово питање бити укључено у пописно-статистичка истраживања зависи првенствено од друштвеног уређења, националних потреба и политичког става о националном питању у свакој држави.<sup>1)</sup>

У садржај свих пописа становништва Србије (1948-2002) фигурирало је питање о националној припадности,<sup>2)</sup> чиме је створена статистичка основа за компарацију података, што омогућује сагледавање етничке структуре и увид у популациону динамику етничких заједница које живе на овом подручју. Према статистичко-пописној методологији главни критеријум који се користио при одређењу националне припадности јесте субјективна изјава што значи да свако лице има право (уставом загарантовано) слободног изјашњавања или неизјашњавања о својој националности. При томе, никакви документи нису потребни као доказ, али се подразумевало да се лично изјашњавање и објективна припадност углавном подударују.<sup>3)</sup> Принцип слободног изјашњавања омогућу-

1) Према Препорукама Конференције европских статистичара за попис становништва и станова УН, национална припадност, матерњи језик и религија спадају у групу допунских или факултативних обележја, док држављанство и земља/место рођења спадају у обавезна обележја која треба укључити у попис.

2) У пописима је коришћена различита терминологија: "народност" (у пописима 1948, 1953 и 1961), "народност или етничка припадност" (1971), "народ, народност или етничка група" (1981), "национална припадност" (1991) и "национална или етничка припадност" (2002). Ови називи су се често мешали и употребљавали као синоними, али упркос променама и сталним варијацијама од пописа до пописа, њихов значај је остао исти.

3) У већини земаља централне и источне Европе, статистичка истраживања ретко покушавају да објективно идентификују етничке групе, већ се базирају на субјективној перцепцији што претпоставља да се становништво самоделинише у смислу националне или етничке припадности. У западноевропским државама преовладава мишљење да у попис становништва не треба укључити националност и вероисповест јер су то субјективна питања, односно лична ствар сваког појединца. Такође, англосаксонска имигра-

је промену националног идентитета и то привремену (услед политичких, социјалних, психолошких разлога) или сталну (услед асимилационих процеса). Дакле, најважнија карактеристика обележја национална припадност, условљена принципом субјективности, представља променљивост и нестабилност, што отежава компарацију пописних података, али и директно се рефлектује на популациону динамику свих националности, као и на број модалитета будући да су неке националности током времена “нестајале”, а друге се “појављивале”. Међутим, имајући у виду историјске и развојне процесе интеграције, асимилације, стварање нових етничких група и слично, субјективна промена националне припадности је са друштвеног становишта, уколико није последица директног насилног притиска, заправо објективна промена (Петровић, 1983). Принцип слободног изјашњавања о националном идентитету често је предмет расправа и полемика. Поставља се питање да ли је сваки појединац слободан да се декларише као припадник одређене етничке групе, чак иако не поседује неке особине које се сматрају карактеристичним за ту групу, и да ли у свим приликама може да се декларише као припадник неке националности без притисака и негативних последица. Мада субјективни карактер овог обележја доводи у питање објективност и тачност добијених података, па самим тим и оправданост укључивања у садржај пописа, свака друга дефиниција (на пример, заснована на етничком пореклу или говорном језику) још више би повећала тешкоће које се јављају у макро истраживањима.<sup>4)</sup>

За разлику од националне припадности, објективни атрибути ступају на сцену тек када дођемо до променљивих елемената заједничке културе по којима се једна популација разликује од друге. Матерњи језик и религија се често узимају као опис објективних “културних белега” или диференцијација, које истрајавају незави-

циона друштва више су заинтересована за селективни аспект етничитета, док се експлицитно дефинисање етничких група не користи (Науг, 2000).

- 4) У социјалистичкој Југославији национално питање било је део идеологије владајуће партије, па је и пописна методологија морала бити у складу с тим, док је уставни принцип слободног изјашњавања о етничкој припадности требало да покаже једнакост свих грађана и слободу националног декларисања. Због изузетне политичке осетљивости, све проблеме везане за ово обележје (дефиниције, начин постављања питања у пописницима, упутства за давање одговора, пописне класификације и др.), статистички органи решавали су у највишим политичким организацијама. У ствари, “статистика није ни показала неки посебан интерес за стручно суочавање с проблемима ове врсте, с обзиром на то да је обележје о националној припадности увек било под патронатом политичких структура које су имале неприкосновено право на коначну формулацију и промоцију методолошких текстова и класификација везаних за ово обележје” (Станковић, 1995). С тим у вези, етничка слика бивше СФРЈ је у великој мери била резултат националне политике која је у том периоду била под доминацијом “југословенског модела” социјализма, а све у духу најбољег решавања националног питања.

сно од воље појединца и важнији су за њихову етничку идентификацију од многих других индикатора (Smit, 1998).

*Матерњи језик* је један од највидљивијих етничких показатеља, препознатљиви знак и неодвојиви део националног идентитета. Због тога је често припаднике језичких заједница лакше идентификовати од припадника националних, етничких или религијских група. Међутим, многе различите националности говоре истим језиком, као што се и у оквиру једне користи више језика, због чега језик није увек довољан критеријум за оцену припадности становништва одређеној националности. Другим речима, извесне језичке разлике не нарушавају јединство националне припадности, као што ни језичке сличности не доводе по правилу до етничког јединства. Комбинацијом матерњег језика и националне припадности могу се добити поузданији демографски подаци о етничкој структури, мада информације о језику не треба схватити као “контролу” поузданости одговора о националној припадности, већ је то пре слика присутности и интензитета етничких, асимилационих и интеграционих процеса.

Према нашој пописној методологији, матерњи језик је дефинисан као “језик којим је лице проговорило у раном детињству”.<sup>5)</sup> Пописне класификације матерњег језика су временом биле све екстезивније јер су пратиле увођење нових националности (на пример, са увођењем Бошњака, уведен је и босански језик, или са Цинцарима “појавио” се и цинцарски језик и сл.). Такође, битно измењени геополитички услови утицали су, између осталог и на диференцирање једног истог језика на више “нових”, па тако у последњем попису 2002. године, исти језик којим су говорила четири народа (Срби, Хрвати, Муслимани, Црногорци) након распада земље добија национална имена (српски, хрватски, босански, црногорски) полазећи са становишта да је језик важно интеграционо средство и битан конститутивни елеменат нације.<sup>6)</sup>

5) Већина европских земаља у својим националним пописима прикупља податке о језику, као што су: матерњи језик (дефинисан као језик којим се говори у раном детињству), говорни језик (дефинисан као језик којим се особа најбоље служи), језик комуникације (који се најчешће користи у кући и /или на послу) и други, слични варијетети, који могу често имати само танку везу са националним пореклом. На пример, у Швајцарској, као мултијезичкој држави, прво пописно питање се не односи на матерњи језик, већ на језик којим лице обично говори у кући и у школи (или на послу), док друго питање покрива језик на којем лице размишља и који зна најбоље. У Мађарској поред питања о матрењем постоји и питање о говорном језику, у Словачкој се под матерњим језиком подразумева “језик којим лице говори са својим родитељима”, а у Бугарској језик који лице најбоље говори и којим најчешће комуницира у породици (Courbage 1998).

6) У бившој СФРЈ, мада је лингвистичка теорија нације имала дугу традицију, било је тешко идентификовати етничке групе према језику, јер су различите националности говориле истим језиком (Срби, Хрвати, Црногорци и Муслимани). Исто тако, сви народи

**Религија**, као важан елемент националног идентитета, одувек је битно утицала и опредељивала понашање људи, али се на религију као извор етничког и личног идентитета различито гледало у зависности од традиције и времена у коме се она развијала (Hall, 1997). Полазећи са становишта да религија ствара нацију или бар јасно раздваја нације у њиховом настајању и развоју, поједини аутори је сматрају кључном за формирање нација и главним чиниоцем диференцирања многобројних етничких група на Балкану. У европским оквирима јединство народа се постиже кроз етничко порекло и језик, док се у балканским односима показало да је верска опредељеност становништва однела превагу над националним заједницама. Конфесионална припадност је понекад моћнији фактор обједињавања у исту заједницу него сама национална припадност. Нема сумње да је током дугог временског периода религијски идентитет био кључни фактор у одређивању националног идентитета или је сам прерастао примарни идентитет потискујући остале елементе етничитета у други план (Hall, 1997). Једна нација се разликује од друге најчешће по припадности одређеној религији, док с друге стране, у истој религији може настати више нација (нпр. у оквиру православне вере постоје српска, македонска, црногорска нација, као што су и у католичкој, исламској, протестантској вери се развиле бројне посебне нације).

У нашој статистичкој пракси питање о религији било је укључено, за разлику од националне припадности и језика, само у три пописа (1953, 1991 и 2002), на основу којих су добијене информације о томе који део становништва је без верског убеђења, а колико припада појединим религијама. Одговор на то питање тражен је по строго субјективном критеријуму, тј. на основу личног убеђења појединца заснованог на схватањима религије, као и на уставом загарантованој слободи (не) изражавања верске припадности, а не на формалној припадности (да ли је лице уписано у верске књиге, да ли је крштено и сл). Субјективност код овог обележја (као и код националности), има за последицу да подаци нису увек упоредиви и логични, али генерално у Србији се становништво изјашњавало о вероисповести према традицији, односно религији родитеља, због чега постоји велика идентификација националности и вере.<sup>7)</sup>

---

и народности имали су једнака, уставом загарантована права, да слободно практикују свој језик (укључујући и наставу на матерњем језику), што бившу Југославију сврстава у једну од ретких европских држава која није имала ни "државни језик ни државну нацију" (Спасовски и др., 1993).

7) У пописним методологијама европских земаља не постоји универзална дефиниција о религијској припадности., па неке државе под тим подразумевају веровање, а друге само формалну припадност. Тако, у Швајцарској, као критеријум се узима формална

Осећање припадности својој конфесији, како по значају тако и по интензитету, значајно је повећано у Србији на крају XX века. Реч је о томе да је религија на овим просторима, једно од основних диференцијалних обележја етничких заједница и да у одређеној друштвеној ситуацији представља додатно средство националне хомогенизације. Нека социолошка истраживања крајем 1990-их година су показала да религијска припадност представља основу групне идентификације тј. нашла се на трећем месту по важности (41% анкетираних је сматра веома битном), одмах после идентификације са породицом и нацијом. Религијска припадност је релативно слабо повезана са основним социо-демографским обележјима испитаника (мада постоји извесна негативна корелираност са школском спремом), што упућује на то “да постоји “вишак значења” изван аутентичног религиозног осећања, односно пројектовање политичких мотива у домен религије” (Васовић, 1997).

## **АФИРМАЦИЈА НАЦИОНАЛНОГ ИДЕНТИТЕТА: ПРИМЕР ВЛАСИ И РОМИ**

Научна испитивања промена етничке структуре и етнодемографског развитка националних заједница у Србији показала су да кључне факторе представљају етнички диференциран природни прираштај и миграциони салдо, али и национална припадност - фактор који је код неких националности одиграо пресудну улогу у популационом кретању. Поред овог, треба споменути и друге недемографске факторе као што су различита пописно-методолошка решења, асимилациони и интеграциони процеси, мешовити бракови, као и неке ванредне или специфичне друштвено-политичке околности. Као резултат поменутих чинилаца, током времена поједине етничке заједнице повећавале су свој број и удео у укупном становништву, док су друге имале стагнирајуће или негативне трендове у популационој динамици што је утицало на измену етничког састава становништва (Радушки, 2007).

У последњој деценији XX века десиле су се релевантне промене у етничкој структури Србије условљене у првом реду масовним (вољним и присилним) етноцентричним миграцијама, али и национално-верским ревивализмом веома израженим код неких

---

припадност (експлицитно дефинисана у питању “којој цркви или религијској заједници припадате”), у Румунији и Бугарској се питање односи на религијско убеђење без обзира да ли је то веровање представљено преко неке организоване верске заједнице, упис у црквени регистар и слично, док у Чешкој питање подразумева званичну припадност, учешће у религијском животу, везу са црквом, и друго (Courbage 1998).



етничких заједница. Промене приликом декларисања о националној припадности, односно све већа афирмација националног идентитета је фактор који је у посматраном периоду позитивно утицао на демографски раст код појединих националних заједница. Буђење националне свести како код већинског народа, тако и код припадника одређених мањина, довело је до промене субјективног доживљаја и етничке припадности што се рефлектовало на етнопописне резултате. Демократизација друштва условила је процес афирмације националног идентитета и ревивализма код етничких заједница које су биле непризнате или чији статус није био јасно дефинисан (Ашкалије, Цинцари, Египћани, Власи) и признавање њихових етничких и културних права, као и буђење етничитета код заборављених, скривених мањинских идентитета.<sup>8)</sup> Најилустративнији пример су Власи и Роми код којих се атипичне варијације у популационом кретању не могу објаснити демографским факторима (природни прираштај и миграције), већ готово искључиво променом приликом изјашњавања о националној припадности.

ВЛАСИ. Временски посматрано, према првом попису после Другог светског рата (1948), Власи су по броју и уделу у укупној популацији централне Србије (93,4 хиљада или 2,3%) се налазили на другом месту (одмах после Срба). Наредни попис (1953) бележи њихово апсолутно и релативно опадање (28,0 хиљада или 0,6%), да би у 1961. години регистровано драстично смањење, односно само 1339 (0,03%) припадника влашке националности. У међупописном раздобљу 1971-1981, Власи бележе раст (са 14,6 хиљада на 25,3 хиљада, односно са 0,3% на 0,5%), што је иначе демографска одлика готово свих националности у том периоду. Попис 1991. године, одржан у неповољним друштвено-политичким околностима, претходећи дезинтеграцији државе, рату и стварању нових држава на простору СФРЈ, био је огледало националног декларисања Влаха у смислу губљења или мењања националног идентитета, па поново бележе смањење бројности у тој пописној години (15,5 хиљада или 0,3%).

Попис из 2002. године одржан је у битно измењеним геополитичким и етнодемографским условима, што се рефлектовало и на национално изјашњавање Влаха, па је у односу на попис 1991. године, регистровано готово троструко повећање (40,0 хиљада или

8) Једно анкетно истраживање (које је спровео Институт друштвених наука из Београда, 1996. године) показало је да код испитаника највећи степен везаности постоји у односу на породицу, а одмах затим национална припадност као значајни тип групне идентификације избија у сам врх приоритета. На трећем месту је припадност религији, затим класи, професији, генерацији и на последњем месту је припадност Европи. Интересантно је да је само неколико година раније (пре рата) забележен битно другачији редослед у погледу групног идентитета. (Васовић, 1997).

0,7%). Имајући у виду да ову националност одликује дугогодишњи негативни природни прираштај и одмакао процес депопулације и старења становништва, јасно је да је пораст бројности резултат искључиво њихове националне еманципације. То је, иначе, максималан пописан број Влаха од Другог светског рата (изузев у 1948. години када су били на другом месту, после Срба), као последица етничке алтернације и афирмације националног идентитета. Промена етничке припадности, појава у социоантропологији названа "ситуациони идентитет" (Петровић, 1994) иманентна је овој етничкој групи и стално присутна (само различитог смера), било између два пописа или пописа и регистрације виталних догађаја.

Анализа етничке структуре по општинама у последњем међупописном раздобљу (1991-2002) јасно илуструје да су промене у уделу влашке националности у становништву општина источне Србије резултат деловања субјективног фактора. Власи су концентрисани у општинама Браничевског, Борског и Зајечарског округа где живи око 38 хиљада припадника ове националности (94,3% укупног броја Влаха са подручја централне Србије) што указује на националну хомогенизацију ове етничке заједнице. У тим општинама њихов удео значајније је повећан у посматраном периоду (од 10% до 25%), а највише у Кучеву (са 3,6% на 27,7%), Жагубици (са 6,2% на 22,0%), Мајданпеку (са 2,2% на 11,9%) и Бољевцу (са 11,3% на 26,3%), док су истовремено удели Срба смањени (нпр. у Кучеву са 93,6% на 66,9%). Иначе, према претходном попису, у тим општинама забележени су знатно мањи удели Влаха, а већи удели Срба и Југословена, да би се у попису 2002. године Власи очигледно изјаснили као припадници влашког етноса, односно вратили свом изворном етничком идентитету.

У демографским истраживањима, матерњи језик представља, као што је већ истакнуто, важно обележје за анализу етничке структуре становништва. Имајући у виду да је национална припадност због субјективности критеријума приликом декларисања променљива и нестабилна категорија, условљена различитим факторима, матерњи језик је објективнији и често поузданији показатељ. Комбинација језика и националности представља уобичајен метод сагледавања разлика између објективних етничких особина и субјективног опредељења, па се тако добијају потпуније информације о етничком саставу становништва. У случају Влаха, матерњи језик је знатно прецизнији показатељ и на такав начин се посредно долазило до њиховог правог броја будући да су често мењали своју националност и декларисали се као припадници неке друге (најчешће већинске) нације. Тако, пописни подаци из 1953. године су

показали да је 4,1 милиона (91,2%) становника централне Србије навело српско-хрватски језик као свој матерњи, а одмах на другом месту је влашки језик за који се определило 198,8 хиљада (4,5%). Међутим, број Влаха те године (28,0 хиљада) био је значајно мањи од броја лица који су изјавили да им је матерњи језик влашки (198,8 хиљада), што јасно имплицира да је дошло до преласка у други национални корпус, док су код изјашњавања о матерњем језику били стабилнији у свом опредељењу. Компаративни преглед показује да пет деценија касније (2002), код влашког језика се могу запазити значајне промене. Од укупно 5,5 милиона становника централне Србије, 5,1 милион (92,6%) се декларисало за српски као матерњи језик, 134,6 хиљада (2,5%) за босански, затим 61,5 хиљада (1,1%) албански, 60,3 хиљада (1,1%) ромски и 54,7 хиљада (1,0%) за влашки. Мада је број лица са влашким матерњим језиком и даље већи него укупан број Влаха, та дискрепанција је значајно мања него у попису 1953. године, што указује на све чешће опредељивање за влашку националност. Са друге стране, анализа показује да је од укупног броја Влаха велика већина навела влашки језик (92%), затим српски (7,7%), а тек на трећем месту румунски (0,3%) који, упркос великој сличности, не доживљају као свој матерњи језик. Релативно велики број припадника српске националности са влашким матерњим језиком осветљава појаву српско-влашке симбиозе (иначе присутну у свим пописима) и интеграције Влаха у српски народ која датира још из средњег века и има своју дубоку цивилизацијску и социолошко-психолошку основу (Драгић, 2002).

Што се тиче религијског идентитета, код Влаха је доминантна православна вера. Религијски идентитет често је повезан и близак са националним идентитетом и лакше га је одредити него национални. Многи се радије идентификују са конфесијом која их јасније разликује од “других”, а политичке околности и друштвени статус често могу снажно допринети тој идентификацији. Власи су, у поређењу са другим националностима, најстабилнији у свом религијском опредељењу. Временски посматрано нема статистички сигнификантних промена, па се 1953. године за православну вероисповест декларисало 96,5% Влаха, док је атеиста врло мало (3,3%), да би се, такође, у последњем попису у врло високом проценту (98,7%) изјаснили за православну религију, док атеиста нема (само 0,1%).

*РОМИ.* Због неповољног друштвеног статуса и материјалне угрожености, културне, образовне, економске и политичке маргиналности, Роми нису довољно захваћени социјалном мобилношћу

која би позитивно деловала на њихов положај и развијање свести о сопственом националном идентитету.<sup>9)</sup>

Ипак, од 1970-их година, национално “буђење” и етничка еманципација Рома узроковала је другачије начине њихове самоидентификације, све јасније наглашавање ромског порекла и све чешће изјашњавање за свој етнос, што показују и пописни подаци. Међутим, велико ограничење за сагледавање етнодемографских промена код ромске популације јесте неуједначеност њиховог обухвата у пописима становништва. Наиме, подаци показују атипична колебања која нису узрокована демографским факторима, јер код ове националности пресудан утицај на популациону динамику имају сталне промене приликом изјашњавања о етничкој припадности. Знатно израженије осцилације код ромске него код других националности, неминовно намећу питање узрока те појаве. У демографској литератури се наводи да је честа промена националне припадности резултат мање-више израженог процеса асимилације или “етничке мимикрије” због стално присутне скривене или отворене дискриминације, због чега се Роми приликом пописивања најчешће декларишу као припадници већинске националности на подручју где живе, или прелазе у неки други национални корпус, губећи или прикривајући тако свој етнички идентитет. Због тога је статистичка евиденција о Ромима непотпуна и непоуздана, односно њихов број је знатно већи него што показују званични пописи становништва.

Хронолошки посматрано, број и удео Рома у укупном становништву Србије показује знатне варијације. Према попису 1948. године, регистровано је 52,2 хиљада Рома (0,8%), у следећем попису (1953) 58,8 хиљада (0,8%), да би 1961. године забележен прави “егзодус” ромске националности, тј. само 9,8 хиљада (0,1%). Мада се нагло смањење броја припадника ромске националности није могло објаснити демографским чиниоцима, ипак, овој појави није поклоњена довољна пажња у статистичким извештајима, нити је спроведено контролно снимање чији би резултати појаснили и протумачили такву промену. Од 1970-их година, са етничким ревивализмом Рома, подаци показују континуирано повећање њиховог броја и удела у укупном становништву Србије. Према попису

9) Интеграција и адаптација Рома у друштвене токове важан је услов за побољшања њиховог социо-економског положаја, али се поставља питање да ли усвајање модерних вредности неопходних за интеграцију у једно друштво, слаби свест о националном идентитету и етничким особеностима и води ка асимилацији. Наиме, нека анкетна истраживања су показала да своје етничко порекло најчешће мењају или прикривају они Роми који су успели да се отргну из типичног ромског окружења и који су се образовно, професионално и статусно уклопили у оквире шире друштвене заједнице (Митровић, 1996).

из 1971. године регистровано је 49,9 хиљада (0,7%), а у наредном 1981. године било је 110,9 хиљада (1,2%) припадника ромске националности. Почетком 1990-их година, ромски политички покрети и невладине организације постају све активнији у решавању “ромског проблема” и то како на националном, тако и на међународном плану. Број Рома према попису 1991. године износио је 140,2 хиљада (1,4%), да би 2002 године регистровано 108,2 хиљада (1,4%) у Србији (без Косова и Метохије). Од укупног броја припадника ромске националности у Србији, већина је, регионално посматрано, настањена у централној Србији (79,1 хиљада или 1,5%) где су после Бошњака најрелевантнија национална мањина, а мањи број у Војводини (29,1 хиљада или 1,4%) где, такође, партиципирају са значајним уделом. Роми су новим законом о заштити права националних мањина у Србији, по први пут добили статус националне мањине, у коме се штите њихова етничка и културна права, док се посебне одредбе односе на примену принципа афирмативне акције (тзв. позитивна дискриминација) у циљу побољшања њиховог социо-економског положаја и пуне интеграције у друштво.

Анализа становништва према матерњем језику и националној припадности јасно указује, пре свега, на сложеност и испреплетаност етногенетских процеса, док је неподударност која у извесној мери постоји последица у првом реду различитих асимилационих кретања. Код ромске популације се етничка припадност у великој мери не поклапа са матерњим језиком, па повезујући та два примарна етничка обележја, види се да је број лица са ромским матерњим језиком мањи од укупног броја Рома. Тако, по подацима из 2002. године, од укупног ромског становништва, њих 79,0 хиљада (73,0%) је навело да им је матерњи језик ромски, а 26,5 хиљада (24,4%) српски језик, док се извршен број декларисао за румунски (0,8%), албански (0,5%), мађарски (0,5%) или неки други језик као матерњи. Дакле, око 27% или приближно сваки четврти Ром се изјаснио за неки неромски језик као матерњи, што указује на асимилацију и то променом објективне етничке особине какав је језик. Код делимичне етнохомогенизације много је чешћа промена језика него етничке припадности. Усвајање другог језика најпре као говорног, а затим и као матерњег, веома је битан чинилац хомогенизације како у етничком тако и у друштвеном погледу. Овај “спољни” језик постаје временом све више говорни језик, док се етнички језик задржава у комуникацији са сународницима и унутар породице (Петровић, 1991). Изражена алтерофонија, карактеристична за ромску заједницу, потврда је деловања етногенетских и асимилационих процеса, а условљена малобројношћу, простор-

ном дисперзивношћу и друштвеним положајем Рома. Иначе, појава алтерофоније негативно је корелирана са бројношћу етничке заједнице (најмање је заступљена код Срба као већинске нације).

За разлику од неких националности које приликом декларирања могу прећи у други национални корпус, али не и у погледу изјашњавања о матерњем језику, бројчано мање, територијално дисперзивне етничке групе могу задржати своју националност дуже или краће време, али прелазе са “изворног” матерњег језика на други тј. преовлађујући језик средине, што у већини случајева коначно води и ка промени етничке припадности, односно асимилацији. Познавање званичног, службеног језика државе у којој живе несумњиво је у интересу свих мањинских заједница, али је истовремено у циљу очувања сопственог етничког, верског и културног идентитета, неопходно да познају, користе и унапређују свој матерњи језик.

Роми су специфична национална мањина која се најмање идентификује са својом религијом. Слично, као и код националне припадности, бројни фактори утичу на њихово религиозно опредељивање, а један од битних је свакако окружење где живе, односно верска припадност већинског становништва. Генерално, изјашњавање о вероисповести у значајној мери је повезано са етничким идентитетом код свих националности, изузев код Рома што илуструју подаци из 2002. године, према којима су код ове етничке заједнице заступљене готово све вероисповести и сви модалитети религијског изјашњавања (Радушки, 2007). Преко половине (54,4%) је православне вере, око 18 хиљада (16,7%) проповеда ислам, 3,3 хиљада (3,1%) су протестанти, а 2,9 хиљада (2,7%) католици. Око 13% није се изјаснило, а приближно 9% припада категорији непознато, док је атеиста веома мало (0,2%). Само једанаест година раније (попис 1991), Роми су имали знатно више припадника исламске вере (32,1%), као и атеиста (0,8%), док је православца било мање (44,0%).

Генерално, Роми све више боре за сопствени национални идентитет и траже решење дубоко укореваних проблема како у самој ромској заједници, тако и у међуетничким односима са другим етничким заједницама. Роми немају територијалних претензија и никада нису тежили сепарацији, већ напротив, залажу се за интеграцију у своје окружење, очување националних и културних особености, а пре свега побољшање материјалног и социјалног положаја.

Може се закључити да глобализација и раст космополитизма не доводе по правилу до опадања национализма нити до мањег утицаја и значаја националних идентитета. Људска бића се пои-

стовећују са колективом, а обим и величина тог идентификовања мења се у зависности од времена и места. “Национални идентитет и национализам ће по свој прилици и у ближој будућности остати моћна снага. Зато, постоји јасна потреба да се боље разуме та експлозивна снага и тај глобални феномен” (Smit, 1998).

**Nada Raduski**

## **THE DEMOGRAPHIC COMPONENTS OF NATIONAL IDENTITY**

### **Summary**

The end of the twentieth century can be characterized as the “a time of nationalism” having in mind the awakening of ethnicity and “explosion” of national identity of many ethnic communities. During this period, which is characterized by radical socio-political and socio-economic changes, as well as the strengthening of nationalism in many countries in Central and Eastern Europe and the Balkans, in Serbia has been an “awakening” of the national consciousness of the majority nationalities, as well as many members of ethnic minorities. This had resulted in a change of national affiliation which is particularly reflected on ethno-statistical and demographic data, thus on population dynamics of many nationalities, as well as change of ethnic structure of population of Serbia. The paper will be based on the results of population censuses and it will show how the members of certain ethnic minorities (e.g. Roma, Vlachs) significantly declared to another nation. According to the 2002 census results the affirmation of national identity, ethnic emancipation and national-confessional awakening was a key factor of natural increase and demographic development of certain nationalities in Serbia.

Key words: national identity, nationalities, demographic research, mother tongue, religion.

### **ЛИТЕРАТУРА**

- Brunner, G. (1994). “Nation-States and Minorities in the Eastern Part of Europe”, *Regio: A Review of Minority and Ethnic Studies*, Budapest.
- Courbage, Y., edit. (1998). “The Demographic Characteristics of National Minorities in Certain European States”, *Population Studies*, Vol. 1, No. 30. pp. 1-37.
- Драгић, Д (2000). “Власи или Румуни из источне Србије-Влашко питање”, *Хелсиншке свеске*, бр. 14, Бор: Хелсиншки одбор за људска права у Србији.

- Hall, S (1997). "Who Needs Identity", London: *Questions of Cultural Identity*.
- Haug W, P. Compton, Y. Courbage (2000). *The demographics of national minorities in certain European states*, Population Studies, No. 31, Vol. 2.
- Ичевић, Д (1998). *Црногорска нација*, Београд: Форум за етничке односе.
- Митровић, А (1992). "Роми на границама сиромаштва", *Развитак Рома у Југославији – проблеми и тенденције*, САНУ, књига 1. стр. 232-254.
- Петровић, Р (1994). "Етничка припадност родитеља и деце", *Југословенски преглед*, год. XXXV, број 3-4, 34-45.
- Петровић, Р (1983). "Дугорочне промене етничке структуре у СР Србији", *Зборник Филозофског факултета*, XIII-2, стр. 132-152.
- Радушки, Н (2007). *Националне мањине у Централној Србији – етничке промене и демографски развој*, Београд: Институт друштвених наука.
- Smit, A (1998). *Nacionalni identitet*, Beograd: Biblioteka XXI vek.
- Спасовски, М и др. (1993) . "Број и територијални размештај Срба и Црногораца у СФРЈ после Другог светског рата", *Етнички састав становништва Србије и Црне Горе и Срби у СФРЈ*, Књига 1, стр. 3-42.
- Станковић, В (1995). "Методолошка објашњења пописа", *Становништво и домаћинства Републике Србије према попису 1991. године*, стр. 12-27.
- Васовић, М (1997). "Карактеристике групних идентификација и однос према другим етничким групама", *Између оспоравања и подрике*, Београд: Центар за политиколошка истраживања и јавно мњење, Институт друштвених наука, стр.54-67.